

A szülőföld és a hagyomány vonzásában

Gondolatok a könyvtárban

1. Szemnek is kedves kis kötetbe* gyűjtötte egybe Veress Dániel azokat a tanulmányait, cikkeit, amelyek Mikes igaz jelképiségét hivatottak a mi, mai köztudatunkban munkálni. Könyvéről így vall: „Ennek a kötetkének szerzője eddig tíz évet töltött Mikes »szolgálatában«. Felidézni igyekezett alakját és példáját színműben, nyomozta művét és művészetét kismonográfiában, írt életrajzot a rodostói bujdosóról, válogatott leveleinek kiadásával is igyekezett — elsősorban a fiatalok körében — maradandónak vélt értékei terjesztéséhez hozzájárulni. A maga szerény eszközeivel és korlátozott kutatási lehetőségeivel a Mikes *kommentálók* és *népszerűsítők* táborába tartozik — sem Mikes-kutatónak, sem Mikes-szakértőnek nem tartván magát —, attól a meggyőződéstől sarkallva, hogy Mikes Kelemen teljes értékeinek fel- és megismerésén részben *még innen* vagyunk.“ Mit vél Veress Dániel maradandó értéknek, olyannak, amit „valódi-ban és igazabban“ kell közvetítenie kortársai felé? Elsősorban a „*hűséget*“ és a „*honszeretetet*“ — egy mikesi magatartásformát és az azt éltető érzést, a szoros kötődést a haladást, emberséget felmagasztosító eszmékhez, az azokat megszemélyesítő Rákóczihoz, valamint a néphez és a földhöz, amelyből vétegett.

A hűség fogalma állandóságot sugalló. A Mikes-sorsban pedig éppen a hitben való állandóság az igazán lélekhez férkőző jelképiség; az, ahogyan kitart a választott ügy mellett, és ragaszkodó szeretettel hozzátapad a diadalmas, majd hatalmat s hazát veszített, bujdosásra ítéltett nagyságos fejedelemhez. Hogyha a mikesi hűségre emlékezve a változatlanúság, a maradandóság jelzői sorakoznak fel tudatomban, a honszeretetre gondolva szintén valami századokon átáramló eszme sodrását érzem, és az időtlenség hiedelmének káprázata vakít el. Mindez még inkább indokoltá teszi a kérdést: milyen mondanivalója lehet napjainkban, a felgyorsult időben annak, aki az állandóság, maradandóság elemeiből épített magának emlékművet, aki a lehorgonyzásnak a jelképe? Van mondandója Mikesnek mindenekelőtt éppen arról, hogy mi is a viszonya a maradandónak és a változónak. (Mikesről szóló esszék kapcsán bajosan fejthető ki az, ami olyan lényeges a mi világunk számára a régi és az új, a megtartás és az újjáteremtés ellentétpárokban; valamit azonban talán érdemes belőle a gondolkodás rostájára vetnünk.) Kezdem azzal, ami bizonyos: vannak a társadalomnak erős törvényei, és ezek közé sorakozó, sőt fő helyre törekvő: a változásé, a megújulásé. Magam is ezekre az ígére esküdtem fel, a régít omlasztókkal szerződtem, és a kötet ma sem bontottam fel. Az idő múltával, az életet élően, hajdani emberi sorsok ismeretével gazdagodottan, mind gyakrabban kellett azonban arra gondolnom, hogy van örízni való is bőven, és hogy a régi értéknorma nem mindig olyan keretek egybefűzője, köteleke, ami már az előrelépést gátoló vagy fékező nyüggé csomósodott; van, ami éppen emberségünket tartja egybe, fogja szorosabbra. Kell tehát a maradandóság is. Olyan, amelyet a metafizikusság árnya nem sötétít, s nem vethető el azért, mert az örök emberi, az örök érték címén a társadalmi megkülönböztetéseket, a kizsákmányoltságot, alávetettséget akarja tartósítani. Kell örízni a múltból reánk hagyományozódottból azt, ami nem mozdulatlanúságra készített, ami nem a mindenkori jelen egészének óvása és továbbörökítése, hanem éppen a változást szolgáló ősök, az örök megújulásért küzdők harcából született, kitermelődött érték, valami olyan norma, ami: a tiszta, tömény emberségnek a kicsapódása, a megközelített igazság, a legjobb forma, a lelket elbékéltető örömforrás. Az utolsó néhány évszázadban s még inkább évtizedben

* Veress Dániel: Mikes és a szülőföld. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1976.

meggyorsult az élet, és véle egyetemben a változások üteme is egyre szilajabbá vált. Bebizonyosodott azonban az, hogy vannak szomjúságok, makacs igények, s még szívós erkölcsi parancsok is, amelyekre a lélek mélye áhítozik, és amelyekre az egészséges tudat is mind mohóbban szavaz igennel. A mi életünknek ezeket az összetevőit, elemeit, ezt a társadalmi harcokban formáit változtatón, kereteit felbontón mindig újjáépülő maradandót, ezt az embernek kellő s ma is jól szolgáló múltbelit őrizni kell.

Mikes Kelemenről és az őt felidéző Veress Dánielről indulóan óhatatlanul a *hagyományok* kérdésköréhez kellett tehát eljutnunk. Egyszerűbb lett volna azt mondani: Mikes hűsége a szabadságért, a függetlenségért vívott küzdelemhez és ezzel egybeforró patriotizmusa *haladó hagyományunk*. Ezzel a szép fogalommal azonban már nemegyszer visszaéltünk, és tartalmát sem tisztáztuk. Az bizonyos, hogy számolnunk kell vele. A Feuerbachhal vitázó Marx már figyelmeztetett arra, hogy „a történelem nem egyéb, mint az egyes nemzedékek egymásutánja, amelyek mindegyike kiaknázza azokat az anyagokat, a tőkét, termelőerőket, amelyeket valamelyik elődje reá hagyományozott...” Beleszülettünk tehát viszonyokba, formákba, intézményekbe, felszívunk értékrendeket, átvesszünk magatartásformákat, szokásokat, és valahogy így válunk örökösökként az élet új továbbörökítőivé. Ezt a kapcsolatot, ennek tudatosulását a közösség számára oly fontosnak érezte Nicolae Bălcescu, hogy fenyegetően kiáltotta oda kortársainak: „Jaj annak a népnek, amely elvesztette az emlékek tisztelét.” A mikesi patriotizmus, amely a hűségben, állhatatosságban és éppen ezért a honszeretben is példamutató, ilyen örökség, ilyen emlék, amit semmivé válni hagyni kárára volna az utódoknak s annak az embernek is, aki az ön-létrehozásban, személyisége kiépítésében nem tenné mérlegre a zágoni-rodostói példából kiszűrhető maradandóságot.

2. Veress Dániel cikkeit, tanulmányait oly módon írta, hogy most kötetbe foglalva őket könnyű volt címet találni számukra, hiszen többségükben Mikeset és szülőföldjét elemzik. Ilyen szémszögből szemlélni és láttatni őt már csak azért is indokolt, mert ez a szülőföldjétől elszakított, az elveszett paradicsom után sóvárgó ember képes talán a legmegrendítőbben tudatosítani bennünk a hazai föld magához húzó erejét.

Az első írás Mikes Pálról, az édesapáról szól, akit fiatalon megöltek, akit fia még Zágónál is korábban elvesztett. Veress Dániel az elfogult emlékiróval, Csereivel száll perbe, és az egykori tanúvallatásokat mint elsődleges történeti forrásokat megszólaltatva, szenvedélyesen és jól védelmezi az édesapa ügyét. A fontosabb azonban a mikesi apaélmény, az apátlan gyermekkor, mindaz, ami lélektanásznak is vizsgáltnivalót kínáló rejtelem: miért nem írt sohasem róla? A XVII. századvég viszont ilyen vad, kegyetlen, sokaknak árvaságot hozó, és ez is része a szülőföld sorsában való osztozásnak. Éppen úgy, mint a család melegét kárpótlásként is erősebben sugárzó anyai szeretet emléke.

A szülőföld talán azért is kedves, mert a gyermekkorban — még mostohább életrendben is — több a bennünket körülölelő szeretet. Óvóbbak, kedveskedőbbek a nagyok, több a mosoly, s ha a fájdalom vadabban is tör rá a védtelenebbre, az emlékezet majd különrostálja, és el is veti gyakran a felejteni-való rosszat. Maga az ifjúság világa pedig valahogy színesebb, forróbb, állandóbb feszültségekkel teli, természetközelibb és tavasziasabban zsongó. Hogyan is ne lenne mélyre épülve a képe a lélekbe! Ezért lehet a szülőföldre emlékeztető jelképeket hordozó egy másik Veress-tanulmányban még az ifjúkori mohóbb étvágygal élvezett ételek ízeinek az emléke is. Így munkál a *Törökországi levelek*ben a káposzta-motívum, vaskosabb realitásában is a szülőföldet visszavarázsoló erő. És ilyen jellegű a borvízről, a savanyúvízről szóló beszámolóban a Mikeset érő családias, amely szintén az otthoni hasonlíthatatlant idézi fel.

A *Mikes és a székel nyelv* című írás a szülőföld másik nagy ajándékáról, a talán legnagyobbáról: az anyanyelvről szól. Az egyként ejtett szó, a kifejezés hasonlatos formája, a gondolat közlésének módja, a szavakban megbúvó sajátos ízek, színek az egyedülvalóságtól mentenek meg, s már önmagukban is közösségbe kapcsolnak. Mikesnek az idegenségben, a magányban a visszaidézett otthoni nyelv bizonyára fájdalmakat is elbékéltető örömet jelentett. Az anyanyelvben visszavarázsoló szülőföldnek pedig éppen az oly csodálnivaló népi magyarsággal megírt levelekben fizette vissza a legtöbbet a száműzött.

A cikkek egyikében az iskoláról esik szó. Szerepét, a kolozsvári diákevek jelentőségét mi ma még inkább érzékelnünk tudjuk, hiszen napjainkban a hagyományos családi kisközösségi nevelést mindinkább az oktatóhálózat szervezeti keretei, az iskolák veszik át. Mikes életfelfogására, erkölcsi elveire, világlátására ez az otthon nyújtó város is számottevő hatással volt. Ezt így summázta Veress: itt tanulta meg Mikes zokszó nélkül viselni el a szenvedést.

A szülőföldről, annak alakító erejéről szól a mikesi alkotót és az európai hatásokat mérlegelő tanulmány. A világjárás sokat számított Mikes számára is, annál inkább, mert Veress Dániel szerint ez főleg annak kedvező, aki „önmaga lényegének megőrzésével tudja felszívni, asszimilálni és magához módosítani a világot, hatásait és jelenségeit“.

Korszerű életérzés formálója-e Veress Dániel, ha a hőséghez őt hozzáfórasztó ragaszzkodás jogcímén a rodostói csillagnézó szülőföldszeretetének kisugárzásához, lelkének melegéhez fűtőzni invitál? Úgy vélem, igen. Még akkor is, ha a népszerűsítő íróember hívó szavára nem járulunk engedelmesen Mikes elé tiszteletünket leróni, hanem érett ésszel józanon meghányjuk-vetjük: mit ér ma az ember, ha derűs életszeretetet, hívséget és honfélést, patriotizmust zágoni Mikes Kelemtől tanul?

3. Végezetül hadd vessem fel Veress Dániel és a szülőföld összefüggésrendjében az értelmiségi munka decentralizálódásának, a helyi művelődési gócek növekedésének kérdését. Magam nagyobb vidéki embersűrűségben lakozóként nemegyszer büntudatosan élveztem szellemi kincsekben dúskáló városom előnyeit. Különösen akkor, ha vidéket járón találkozom az élet különböző területein helytálló, magukat céloknak odaáldozó emberekkel, barátokkal. Megcsodálom gazdag könyvtárakat, szakmabéli tájékozottságukat, s mindenkifelelt azt a belső fűtöttséget, amivel gazdaságot építenek, erdőt nevelnek, földet művelnek, gyárat működtetnek, szenvedő embereket gyógyítanak, fiatalokat jövődőt megnyerni tanítanak, vagy — sok szép lehetőségeit szolgálón — művelődésünket, művészeti életünket emelik mind magasabb szintekre. Ha olyan is akad közöttük, aki írásba, könyvbe summáz valamit önmagából, tudásából, azt jelentős eredmény létrehozójaként s kötetét eleve sikerként ünnepelem, már csak azért is, mert mindez nem hagyománytalan a mi földünkön. Jakó Zsigmond és Benkó Samu, hogy csak őket említsem, hosszú időn át kísérték, követték nyomon az „írás, könyv, értelmiség“, a „sorsformáló értelem“ évszázados vidéki útját is, azokét az iskolaközpontokét, megyeszékhelyekét, ahol az európai szellemnek nemcsak felragyogtatói, hanem fényforrásai is születtek. Gondokról és ezek kapcsán tennivalókról lehetne és kellene is szólnunk. Ez alkalommal azonban a feladat csak jelzésekre ad jogot és lehetőséget. Jeleznem kellett a rodostói és más vidéki magányosabbságban, önmaga megvalósításán és a közösség érdekében munkáló szellemiség erejét. Azt, hogy a teljesítmény és a mérték a művelődési életben sok mindentől függő változó. Az ítélkezőnek gyakran nemcsak az eredmény kínál örömet, büszkeséget, hanem az indulat, a szándék, esetleg éppen a vidéki körülmények, a feltételek mostohaságán is győzedelmeskedő akarát. Veress Dániel jelképeket keresve a Mikest ábrázoló irodalomban és képzőművészetben a Nyugat, majd Illyés Gyula egykori folyóiratának címlapján is megtalálta a Mikes-emblémát. Amit erről ír, az talán magyarázat és lelkesítés is mindazok számára, akik valaminő rodostói életérzés megkínzottjai; „s buzdított Mikes összegörnyedt alakja önkéntes, fogcsikorgató fegyelemre, a vajúdo sors feletti éberségre, az emberiség eszményeire való töretlen hűségre, az építő-alkotó szellem alázatos tiszteletére, a közös felelősséggel végzett munka öntudatára és megbecsülésére...“

István Imreh

Kalapács, véső, fúró

és a babitsi kérdés jut az ember eszébe Mikó Imre könyvének olvastán: „Ki farag valaha bennünket egészre?“ Mert a két világháború közti kolozsvári ifjúsági lap, az *Erdélyi Fiatalok* kapcsán mondja ugyan, hogy „a még élő munkatársak nem írták meg emlékeiket, az új nemzedék pedig egyre nehezebben tudja felidézni a folyóirat hasábjairól a kort, amelyben az apák fiatalága lezajlott“, de az új összefüggések föltárása általánosabb érvényt szerez szavainak.

A könyv „fejezetei“ közül a legsike-

rültebb (számomra), mert legegységesebb, az első: *Ifjúsági mozgalmak*. Műfajilag különböző írások állnak össze itt olyan egységgé, amely a szerkesztésnek köszönhetően a hajdanvolt ifjúsági mozgalom fejlődésmentét is képes érzékeltetni. Belülről ismerhetjük meg annak a nemzedéknek az útkeresését, amelynek tudatosulását, valóságát a kisebbségi lét határozta meg.

Az 1930-ban induló *Erdélyi Fiatalok* című lapot a helyét és feladatait kereső fiatal nemzedék felelősségérzete hívta

életre. Számot ad ez a fejezet arról, hogy a nagyrészt középosztályi származású ifjak közül ki hogyan értelmezte koruk parancsoló szükegszerűségét, melyet Jancsó Béla így fogalmazott meg: „Mi túlvagyunk azon az önzésen, hogy saját korosztályunk érdekét pusztán önmaga pozíciójával biztosítottak lássuk.“ Az adott körülmények között az irodalom legfontosabb feladata szerinte „belegyökerezni a népbe és folytatódni az ifjúságban“, mert „csödbe jut minden kultúrpolitika, ha nem törekszik kettőre: 1. hogy a maga folytonosságát átültesse az ifjúságba, 2. hogy a nép legszélesebb tömegeiben öntudatot ébreszsen“.

Jancsó Béla e feladatok tudatosítását és gyakorlati megvalósítását tekintette hivatásának. De szó esik ebben a fejezetben Balázs Ferencről, aki a népbe gyökerezést szó szerint értve „a sok feladat közül itt és most inkább a vidékfejlesztő szövetkezet megalakítását választja“ a Torda melletti Mészkon. Az illúziók szétosztatásának jegyében elemzi a székely falut Bözödi György, és a kor kényes problémájához nyúl Mikó Imre *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* megírásakor.

Így bontakozik ki a harmincas évek erdélyi irodalmának az a csoportosulása, amely először fordul szociográfiai igénynyel, mozgalmoszerűen a falu szociális problémái felé. Kós Károly méltatása után ebben a fejezetben esik szó, ha csak utalásszerűen is, a népi íróról. Hatásuk az *Erdélyi Fialatok* falukutatására nyilvánvaló. De Mikó érkezteti azt is, hogy a hatás befogadása nem másolás, és néhány szóban falukutató mozgalmuk sajátosságait is megemlíti. E sajátosságok közül legfontosabb az összetettebb kérdéseket felvető társadalmi valóság, a kisebbségi lét. De a mozgalom lényeges meghatározója az is (és ezzel hagyományokat folytat), hogy szintetizálni tudja az ideológiájának megfelelő törekvéseket: az *Erdélyi Fialatok* érzékenyen figyelni — többek között — a Gusti-féle falukutatás eredményeit.

A harmincas évek polarizálódó hazai valóságában egyre inkább meghaladottá válik a program, amit a lap indulásakor hirdetett: nemzedéki összefogás, „felekezeti és osztályellentétek fölött“. Az *Erdélyi Fialatok* kitart látszólag független „középutas“ politikája mellett: munkatársai ilyen megfontolások alapján nem vesznek részt 1937-ben a Vásárhelyi Találkozóban. És ez már előképe volt annak a bomlási folyamatnak, amely 1940-ben a lap megszűnéséhez vezetett.

A könyv további fejezetei nem tartja össze az elsőtől hasonló egységes szempont, bár az írásoknak van koheren-

ciájuk: érzékenyen követik a kisebbségi lét legkülönbözőbb megnyilvánulásait. De a könyv összhatásában mozaikszerűen töredezett, és „cserepei“ csak akkor állnak össze egészé, ha olyan távolról nézzük a képet, mint a mai egyetemista korú nemzedék.

Stílusukban, nyelvi építkezésükben viszont sokkal egységesebbek a kötet írásai. Egyfajta sajátosan értelmezett esz-széisztikus hangvétel biztosítja ezt, amely az írói egyéniséget, állásfoglalást közvetett vagy közvetlen úton kifejezi. Az *Erdélyi Fialatokról* és a Jakabffy Elemér lapjáról szóló tanulmányokban ez a megközelítési mód szerencsésen egészíti ki a gondos, de néhol szárazzá váló adatolást. Ekként oldódik olvasmányossá a *Jogász a Közéletben* című írás jogtörténeti eszme-futtatása is. A Torockóról szóló Jókai-regény valóság-magvának néhány adatát is sokkal kevesebb szóval, filológiai tárgyilagossággal lehetett volna agyoncsapni egy szakszerű forráskritikai tanulmányban, de az a szöveg sokkal kevesebb olvasó figyelmét hívta volna fel Torockóra, a Jókai-regényre, mint a kötetzáró, izgalmas irodalomtörténeti nyomozás: *Egy Jókai-regényhős 1848-ban*.

Előnyei mellett azonban e szubjektív megközelítési mód korlátait, funkciózavarait is tetten érhetni néhány írásban, amikor előítéletek vagy kiváltó ingereiket túlélt etikai reflexek jutnak szóhoz. Ilyen kisiklásnak érzem népi és modern szembeállítását a Kós Károlyt méltató kötetnyitó írásban (120.) és még egynéhány alkalmat, amikor a szerző személye nyomatókos funkció nélkül kerül előtérbe.

Bonyolult kérdés-komplexumok elsietett „kibogozása“ nem tartozik a szerzőt kísértő hibák közé, az árnyalt megfogalmazások közül éppen ezért kiütöközik egy „huszáros vágás“: „A régi Korunk központi kérdése a románaiaság volt, ezt Gaál Gábor fogalmazta meg, de csak az új folyamban tudott valóban kiterelvényesedni.“ (167.) Jelen és múlt törekvéseinek abban a szövevényes egymástrétegzésében, amelyet a régi Korunk románaiaságának problémája jelent, leegyszerűsítésnek tűnik ez a kijelentés, különösen a múltra vonatkozóan. Annál inkább meglepő ez Mikónál, mivel nem egy árnyalt problémafeltárással bizonyítja a legbonyolultabb összefüggéseket is kifejezni tudó nyelvi leleményt. Hiszen szívügye haladó hagyományaink feltárása, minél szélesebb körű ismertetése; valós és látszatértékek ilyen szándékú szétválasztásának pedig nemcsak a gondolkodás, hanem a megfogalmazás árnyaltsága is egyik előfeltétele.

Mikó utalásainak, fejtegetéseinek funkciójuk van akkor is, amikor látszólag nyitott kapukat dőnget, hiszen a nemzetiségi egyenjogúságot biztosító alkotmányos jogok tudatosítása állandó jellegű feladat: „a jogtudat így hozzájárul a szocialista állampolgári és nemzetiségi tudat erősítéséhez; tudatossá teszi, hogy van lehetőség a szocialista demokrácia elmélyítésére s ezen belül sajtószertüségünk megőrzésére és fejlesztésére az [...] állami egység keretei között.” (110.)

Ha az újdonságot kérjük számon, elmondható a kötetéről, hogy az utóbbi évek közkiadványai közül elsőként itt olvashattunk értő elemzést a romániai magyar irodalom egyik leghosszabb életű lapjáról, az 1922 és 1942 között Lugoson megjelent *Magyar Kisebbségről*. A lap 1923-tól megjelenő román, német és francia nyelvű változata nemzetiségi önismeretünknek és internacionista hagyományainknak kevéssé ismert, alapos

feltérképezést igénylő területe. A tárgyilagosságot ismertetéshez ennyi talán elegendő is volna. De akkor nem szólhatnánk arról a személyes varázsról, amely a kötet egészéből kikerekedve meghatározhatatlan, szövegen kívüli tényezőként befolyásolja az olvasót. Közélet és magánélet olyan mély egymásbakapcsolódását sejtetni meg ezekből az írásokból, hogy nem tűnne jogbitorlásnak, ha Mikó a kötet zárószóiraiban Sakó István dédapja helyett a két háború közti irodalmunkról mondaná: „Közeli hozzátartozója vagyok”

Így aztán mindaz, amit a kötetzáró írásban elmond és összegez, romantikus felhangjai ellenére okulásul szolgálhat mai útkeresőknek. Ebből pedig kiszűrhető a legfontosabb tanulság: az előtünk járókra való figyelmezés folytonos kell hogy legyen, „hiszen a múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk. Azon állunk.” (248.)

Lázok János

Fehér-Körös menti népviselet

Mózes Teréz neve ismert a román etnográfiai irodalomban. Szakterülete: a Körösök vidékének népművészete, pontosabban a vidék népviselete, kerámia-központjai és díszítőművészete. De az ő nevéhez fűződik a nagyváradi múzeum néprajzi osztályának berendezése is, nemcsak az izléses kiállítás, hanem a kitűnő tárlók terve és az adattár ötletes, egyéni kartotékrendszere is. És még valami: neki köszönhető az a talán országosan egyedülálló jelenség, hogy néhány évig a nagyváradi népművészeti boltokban és a piacon nem árultak gicscet, hanem a régi bihari kerámia legszebb típusainak új változatait vásárolhatták fillérekért. (Ez utóbbi pedig azért, mert az üzleti szerződés-kötésnél szakember is jelen volt, sőt szavának súlya is volt.)

Legújabb vaskos könyve* az 1968-ban megjelent Sebes-Körös völgyi viseletmonográfia folytatása.

A gazdaságilag egyenlőtlenül fejlődő, változatos domborzatú vidék népi kultúrája — így népviselete alapján is — két nagyobb zónára oszlik: a *Körös síksága (Cîmpia Crișului)* — és *Zaránd vidéke (Țara Zărandului)*.

A tulajdonképeni tájmonográfia

élén egy, tán túlságosan is terjedelmes történeti bevezető áll, amelyben néhány, a szóban forgó néprajzi táj (csoport) történetének sajnos éppen *etnográfiai* szempontból fontos fejezete hiányos (vagy hiányzik), mint például az egyházi és világi közizgatásnak, valamint a vidék etnikai képének történeti alakulása.

A történelmi-földrajzi bevezetés után következő monográfia felosztása egyéni, kár, hogy nem mindenütt a legcélsebb. Két külön fejezetet szentel a *nyersanyagoknak és a díszítőanyagoknak* (pl. len, kender, vásznak, selyem, gyapjúszövet, hímzőszálak, gombok, fodrok, szalagok, zsinórok, rátétek) és a *díszítőmódoknak* (hímes szövev, hímzőtechnikák), vagyis bemutatja azokat az elemeket, melyeknek sajátos alkalmazása a szabásmintával és az egyes darabok kombinálásával együtt megszabja a viselet jellegét.

További három fejezet a vidéken vicselt *férfi, női* és *közös* ruhadarabokat veszi sorra (ingvállak, csipkés pendelyek; kötények és katrincák; főkötők, fejkendők, keszkenők; bocskor és csizma; ékszerek, díszek, tarisznyák; férfiingek, bőgatyák, bricseszadrágok; mellények, ködmönök, szokmányok, bundák, subák...) korrekten leíró módszerrel, oly módon, hogy a leírások közt esetlegesen utal a szerző a különféle darabok euró-

* Tereza Mózes: Portul popular din bazinul Crișului Alb. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea, 1975.

pai elterjedésére vagy a helyi román viseletben felfedezhető kínai, oszmán-török, szlovák, német és balkáni elemekre, hatásokra. Következetlenség, hogy már itt megemlíti az egész vidékre jellemző viseletelemek mellett a kisebb tájegységek néhány feltűnő sajátosságát is, holott a következő fejezetekben ezeket külön, újra részletesen tárgyalja. Mindenesetre érdemes ezek közül néhány valóban feltűnő sajátosságot kiemelnünk:

— *Ineu környékén* a férfi lábravalót, gatyát (ismene, gaci) hosszában vagy széltevében lerakva tárolták: hogy a magas férfiakét vízszintes, az alacsony termé-
tüekét pedig függőleges alakosok díszítsék.

— *Bokszege* (*Bocsig*) a lányok még tíz-tizenöt évvel ezelőtt is különös hajviselettel mentek a táncba, amit három nappal korábban kezdett el készíteni egy hozzáértő asszony. A hosszú művelet eredménye tulajdonképpen a tu-pírozásnak egy körülményesebb, de tartósabb változata.

— *Zaránd vidékén* a szegényebb lányok maguk készítették gyöngyeiket: gubacsot (a darázs vagy légy csipése nyomán tölgyfalevélen keletkezett gömbölyű kinövést) gyűjtöttek, és miután fekete vagy zöldre festették, több sorba felfűzték.

Az egész tárgyalt vidék viseletét „általában” bemutató rész után — mint utaltunk rá — kezdődik minden előlről, de most már a kisebb néprajzi zónák szerint veszi sorra a szerző a férfi, női; alsó, felső; fej- és lábbeli viseletdarabokat, s bár igyekszik most már csak a kis tájak közti eltéréseket figyelni, sajnos, az ismétlések nem tudja elkerülni, vagy ha elkerüli, akkor az olyan szerű sajátosságok, mint a fentiek, épp azokból a fejezetekből hiányoznak, amelyek kiemelésük céljából íródtak.

Az egyes tájegységek viseletének összképe azért mégiscsak e fejezetekben kerekedik ki.

A legdíszebb és legfényűzőbb még ma is az *Ineu környéki* (*Subzona ineană*) viselet, főleg az ünnepi. Ezt tükrözi a felvett darabok száma, a díszített felületek nagysága, a díszítőtechnikák változatossága és gazdagsága, színessége. Jellege a szerző szerint „keleties és alföldies”. Mindezt azzal magyarázza, hogy Ineu régi gazdasági-politikai központ, a XVIII. századig török tartomány, határvidék, ahol a helyi lakosság az ide települt makedoromán, szerb, magyar és német lakossággal él kölcsönhatásban. A már említett „tupírszerű” hajadon-hajviselet mellett (melyről a szerző itt újra szól) feltűnő az asszonyok három szarvú, nagyon elálló kontya (*conci cu trei coarne*); a far-

kasfoggal (*dinte de lup*) és színes zsinórral (*șinore colorate*) díszített prémes köntösök (*contușe*) és szokmányok (*sumane*). S hadd emeljünk ki még egy különös darabot *Kerülősről* (*Cherelus*): gyászjelként viselik temetések az ele-gáns, fekete fejtővel díszített szöttes tarisznyákat (*ștraiți*).

Honctó (*Gurahonț*) sok hagyományos elemet őrző zárt vidék. Igen szép darab lehet a szegélyein piros irhával (irhă) díszített-megerősített tömör, apró motívumokkal gazdagon hímzett lilás-vörös árnyalatú bundamellény (*cojoc*). Jól szemlélteti például a viseletváltást annak leírása, ahogy a bundát lassan felváltja a bársányból vagy színes se-lyemből varrott ködmön, illetve rékli (zobon, *vizicliu*).

Kisjenő (*Subzona Chișineu Criș*), Arad, Pankota (*Pincota*), Szentanna (*Sintana*) szlovák, német, magyar lakosságának szomszédiségében korán polgárosult. A varsándiak (Vársand) például már a múlt században kivetkőztek, más-hol is legfennebb a ládákban látható a régi viselet egy-egy darabja (Seprös—Șepreuș, Mișca).

A földművelés és állattenyésztés mellett fafeldolgozással, gyümölcsstermesztéssel, szokmánykészítéssel foglalkozó *zarándiak* (*Țara Zărândului*) Aradon és a Bánságban cserélték gabonára terményeiket. Ennek során több alföldi ruhadarab, pl. suba (šuba albă) került az egyébként régi, nem alföldi jellegű viseletelemek közé, amilyen például a katrinca (*zadie*). Érdekes adat: a múlt század közepén tűnt el a nyugati havasokból a csuklya (*gluga*). Lucia Apolzan idézett tanulmánya szerint (141.) eltűnését az segítette elő, hogy 1848-ban a magyar csapatok csuklyában vonultak vissza. Hadd említsünk még két viseletkiegészítő darabot: ezek a csíkos vagy kockás mintájú átalvetők (*ștraița și de-sagii cu vîrste ca coțca de zahăr*) és az apró gyöngyökből szőtt, négyzet alakú, kis lajbizsebbe való díszkendőcskék („*șgarda la pojnarul*” de la laibăruț).

Ez a mintegy száz éve alkalmazott hagyományos, minden darabot és készí-tési technikát kistájanként sorban leíró módszer (esetenként kevés történeti összehasonlítással) tulajdonképpen az archivális tudományos célnak megfelel, de valljuk be, hogy ma már ez kevés, nem elég célszerű és nem is gazdasá-gos. Sokat tudunk meg arról, hogy *mi-lyen*, hogyan készül ez a viselet, ezzel szemben igen keveset mindarról, amit az egyes darabok, színek, formák milyensége *jelent* a szűkebb vagy éppen-séggel a tágabb közösség számára; a kü-lönléle elemeknek öltözék és díszítő voltán túlmutató szerepéről, mint pél-

dául a kommunikatív funkció (életkor, családi állapot, társadalmi rang jelzése), esztétikai funkció (pl. keresztbe, illetve hosszában lerakott nadrág magas, illetve alacsony férfiakkak). Meny-nyivel többet tudnánk meg például egy hasonló szemléletű bemutatásból a ke-rülési „gyászos tarisznyákról“, amelye-keket temetésen „használnak“ („sint folo-site“) — de kik, mikor, hol, meddig? S vajon miért? S ha már nem tudják, vajon mit gondolnak, illetve mondanak minderről? Egy új szemlélet és mód-szer, mint például a népviselet jelrend-szerként való felfogása (ami tulajdon-képpen nem is olyan új), nem hiszem, hogy bármelyik viseletmonográfiának kárára válna. Igaz ugyan, hogy egy ilyen nagy és tájilag differenciált vise-letanyag leírásánál ezt nem oly köny-nyű érvényesíteni, de épp a konvencio-nális jel szerepét is betöltő öltözékük-kel is kommunikáló közösségek viselete bemutatásának — szerintem — így van ma igazán értelme.

Egyébként, amennyiben a puszta le-írásokat tekintjük, elmondhatjuk a könyvről, hogy megbízható tudományos munka. E leíró anyag és a függelék ön-magától is kínál bizonyos konklúziókat. Így például jelzi az alföldi viseletnek, illetve egyes elemeinek a szakirodalom-

ban már a század első felében észlelt és jelzett kelet felé terjedését, valamint a különböző nemzetiségek viseletének kölcsönhatását.

Ezt tükrözik különben a fényképek és a szójegyzék egy része is: cábát — kabát; chescăneu — keszkenő; gaci — gatyá; barșon — bársony; bordoc — bordó; bumb — gomb; feștit — festett; fodor — fodor; golond — galand; to-caci — takács stb.

A kötet egyharmadát kitevő mellék-letek közül a rajzok (öltésmódok, sza-básminták) pontosak és szakszerűek, a fotóanyag gazdag, és kiadványaink szín-vonalához mérten — néhány kivételtől eltekintve — technikailag is jó. Kár, hogy a képek jegyzékében nem jelöli a szerző a felvétel időpontját, csak a helyét, és ez csökkenti tudományos ér-tékét. (Kivétel három, 1902-, 1903- és 1973-ban készült felvétel.) A fényképek kapcsán különben még sok mindent el lehetett volna mondani: például az 50. képen látható belényesi kötény nyilván-valóan Kalotaszegről származik, mint ahogy 1968-ban megjelent tanulmányá-ban a hasonló körösfői kötény útját a szerző még pontosan le is írja. (Tereza Mózes: *Portul popular femeiesc din ba-zinul Crișului Repede*. Oradea, 1968. 38. 29. kép.)

Salamon Anikó

Mindegy? Nem mindegy!

1. Beszámolót olvasni mindig izgal-mas, érdekes, akárcsak levelet vagy naplót. E műfaj értéke öszinteségében rejlik, s ezáltal — mint megnyilatkozás, a fel nem mutatható belső világegyetem feltárásának kísérlete — vallomás. Je-lentkezési formája az örök emberi köz-lésmódok egyike, a dialógus:

- *Jártál-é az utakon fiam?*
 — *Elindultam, s igazaidat hiánytalanul megtaláltam.*

(Beszámoló)

Így indul a beszélgetés, majd egyre részletezőbbé válik, mikor pedig a kér-dező felteszi a kérdést:

- *Szól-sz-é az utakról, fiam, amit látál s arról, ami készül?*
 — *Szólok majd fennhangon idejében... De előbb motyognék valamit — úgy magamnak — az ember közérzetéről.*

— hangzik a válasz, amely lezárja a vitát indító verset.* És íme, kezünkben a megértés nélkülözhetetlen titkos ábé-céje. Kíváncsian fordítunk, érdekel ez a motyogás, az átéltek gondolati-erkölcsi tisztázása, a hozzájuk való etikai viszo-nyulás, az élmények elrendeződése, be-kapcsolódása a láthatatlan gondolati kozmosz működésébe.

2. Magyar Lajos a szerepjátszó köl-tők közé sorolható. Olyan szerepet vál-lalt magára, amely a maskírozást tel-jesen fölöslegessé tette. A szerep, ame-lyet vállalt és játszik, a legnehezebb: önmagát alakítja. En-kivetítése legin-kább verseiben, ártatlanul halálos szó-kötegeiben érhető tetten.

Verseit tulajdonképpen belső beszéd-nek tűkrei. S ha mint ilyeneket olvas-suk, nyilvánvalóan elének tárul Magyar i és versei alapvető vonása: az elkötele-zettség. Lírájának nagy részét az olyan

* Magyar Lajos: *Kötések*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

jellegű versek alkotják, melyeknek eszmei tartalma a szülőföld—történelem—anyanyelv háromszögben körvonalazódik.

Méltán fedezték fel első kötete után. Fiatalos erő, visszafogott, de határozott hang, földhöz kötődő líraisága jellemezte a *Hétarcú ballada* verseit. A mondatok nyers-darabos varázsukkal kerítették hatalmukba. A sorokat szétfeszíteni akaró gondolatok a költő mindenségvágyának tanúbizonyságai voltak. Gondolat és mondat sajátos ötvözete Tamásira és József Attilára emlékeztettek, de nem az utánzás fanyar szájízével, hanem a költői örökség lendületes továbbvitelével. (Mínderre legjellemzőbb példa a kötet címadó verse, a *Hétarcú ballada*.)

A már induláskor jelentkező mondanivaló végigvonul ezen az egész költeszeten: a problematika részleteinek konkrét megvilágításától (*Hétarcú ballada*) a személy-jelképiségen át (*Kőrösi Csoma Sándor*) eljut az eszmei fogantatású megfogalmazásig (*Kötések*), hogy záródjon a körfolyamat, s következzen az újabb nekilendülés. Az új pályát pedig új jelek jelzik. Az eszmei-erkölcsi kapocs enged szorításából, kitágul a látóhatár, s történelmi, műveltség- és személyes élmények vagy ötvözeteik is fel-feltűnnek, lírai formába öntve.

Erdemes ezekre az új jegyekre figyelni, s nemcsak a már terjedelmében is központi helyet betöltő elkötelezett líra megformálásának *hogyanjára*, de az új arcvonásokra is, mint szemhatártágító kísérletekre.

3. A kötetben jelentkező egyik motívum a teljesség megragadására irányuló küzdelem. A tökéletes, ideális állapotra való törekvés. Mindez a művészetek kapcsán fogalmazódik meg. A *Pablo Picasso járt közöttünkben* elénk álló festő „a sok titkot tudók egyike”, s egyúttal az is érződik, hogy e kiváltság nagyon keveseknek adatott meg:

*Kihajtott inggallérral, villogó fekete szemmel
beállított a kölyöknyi század kapuján
egy félig ördög, félig angyal ember*

— aki mintha a metatérből és -időből, a mitológiák világából szállt volna le az emberek közé, hogy megfesse a mindent átfogó életet:

*... a születés, a pázás,
a kín, a bugyogó öröm, a halál
pillanatait.*

Az *Egy út állomásai* ciklus első darabja ugyanennek a megfogalmazása: annak, ahogy az összhangzás megvalósul, ezúttal Bach révén a zenében. A két vers a közös mélyréteg ellenére

sokban különbözik egymástól. Ez utóbira jellemző egyrészt a tisztán megfogalmazott teljességigény („Ki az összhangzatig már eljutott, / Annak nyílt titok tovább akárm...”), másrészt pedig az ehhez kapcsolódó konkrét, de jellegzetes valóságérzéslet megrajzolása:

*Vagy mégsem? Hiszen éhesen
haltam meg az összhangzat birtokában,
pedig döngettem az egék kapuját...*

Ha Magyar lírájában csak így, egyéni megnyilvánulásában jelentkezne ez a törekvés, a „leg“-et elérni akarat, túl leegyszerűsödne ez a költészet. Hogy ez nincs így, bizonyítja a kötet többi verse (*Lenin, Dózsa születése*). Míg az első csak érezteti a XX. század már mitikussá váló alakjának történelmi teljesítményét:

*A férfi . . . . .
. . . . . arra gondol,
egyetlen élete kevés lesz
ennyi MEGVÁLTÁSHOZ*

a másodikból már az örök forradalmár alakja bomlik ki:

*Aztán kilép belőlünk észrevétlen,
földművesnek megy, papnak,
Kovácsnak,
néptanítónak, atomfizikusnak...*

És ez már a második alkalom, hogy rajtakapjuk a költőt. Nemcsak akar, de képes is azonosulni szellemi elődjével, rajtuk keresztül pedig a szülőfölddel, néppel.

4. A vállalt-örökölt azonosulás az elszakíthatatlan kötések megéneklése mint a szimfónia főmotívumának felbukkanásai, erősülő-halkuló ismétlődései irányították az egész kötet szerkezeti felépítését (gondoljunk csak arra, hogy a kötet verseinek kétharmadát az előbbieken elkötelezett lírának nevezett versek alkotják). Ezt bizonyítja a *Kötések* hat verse, amelyek írójuk szándéka szerint egy koordinátarendszer irányvonalaihoz hasonlóan segítenek a verseknek ebbe a vázba való elhelyezésében.

A költői vallomások egyik jellemző jege a szülőföldhöz kötöttség, azoknak a szálaknak a feltárása, melyek a földhöz s ezáltal a néphez és etnikumhoz is kötik a költőt, az embert. Erdemes figyelni, mennyire összetett a választott *egyetlen* alternatíva:

*Egyetlen alternatívát ismerek:
az emberségét és az emberiségét,
a föld igazságát, melyen élek
és sorsosaim számonkérő, hű tekintetét.*

(Kötések I.)

Az idő távolából érkező hangok lassan hozzáépülnek a sejtekhez, a szervezet részévé válnak olyannyira, hogy így lehessen róluk vallani:

*Átültethetetlen,
pótolhatatlan,
kímetszhetetlen szervem ...
Anyanyelvem.*

(Kötések II.)

E szerv sajátos szerepére utal még a Kötések V. is. A gazdát kereső és találó hang az elődökkel való kapcsolat biztosítéka és a továbblépés kényszere is, a beszéd és az írásé (Kötések IV.). Itt is nyomon követhető a József Attila-i örökség e belső hangban, mely mikor megszólal, alig hallhatóan, de biztosan „suttog“:

*Belőlünk vétettél, s aki
belőlünk való, az általunk él,
velünk ujjong, töpreng, lélegzik
s ha kell — tán — velünk vész el.*

Nem parancs ez, fiam —
csak magadvállalta kényszer.

(Kötések III.)

5. Azt is meg kell mondanunk, hogy a Kötések versfüzére a Csoma Sándor naplójában már megfogalmazott etikai hozzáállás interiorizált tartalmát igyekszik még egyszer a szavak rácsában rögzíteni, s ez adja e vállalkozás értékét. Amit viszont nem szabad elhallgatnunk, és itt gondolunk a kötet több versére, az a Kötések VI.-ban a legkiugróbb. A versek olvasása során egy határozott, mégis rugalmas erkölcsi kép rajzolódik ki bennünk:

*..... mi köt
engem ehhez a földhöz — semmi?
Talán a lét, amely
majd bejelenti
egyszer — a nemvoltomat.
e föld megérzi. Nem érzi?*

De most elhangzott a kérdés, amelyre nem kötelező a válasz, aki viszont vállalja, az meg is tud felelni. Az önmagának feltett kérdésre így hangzik Magyar felelete:

Mindegy.

Egyszavas mondat, külön sorba tördelve, fedezet nélküli költői póz, amely teljesen megtöri a versben az eddigi feszültség vibrálását, megállítja azt, leviszi „nulla szintre“, hogy a következő finálé teljesen megcáfolhassa ezt:

*Én úgy éltem rajta, hogy mintegy
ő voltam én, s én voltam ő —
egy voltam vele.*

6. Még néhány észrevétel a versek formai-tartalmi jegyeiről. Többször előfordulnak félrefogalmazások, így:

a lobos nyári este gyulladva lehül
(Látomás)

(ami lobos, az már „meggyulladt“!);
vagy:

*Mintha a teremtés legelső napján,
mintha sosemvolt komor születésben:
fekszik, vonaglik alul a táj,
ködök hófehér magzatvizében*

(Hajnal Gyergyóban)

(bármilyen születés után megváltozik a helyviszony: a belsőből külső lesz, s a „magzatvíz“ képzavaró hatású). Néha a túlzásba vitt ismétlések, szójátékok már-már csak nyelvtani szórakozásszámba mennek. (A Kötések III. vagy a Kötések IV. egy-egy részlete példa erre.) A helytelen szóhasználat is szembetűnő egyik-másik versben:

*andalgó szerelmeseknek ösvényt
nyitának*

(Buchenwald)

(egyszerűbb és helyénvalóbb volna a „nyitnak“). A Bölöni Farkas Sándorban megjelenik a „szuggerálják“ szó, amely idegen a vers hangulatától.

Ismétlődések a tartalmi rétegben is felfedezhetők. A már induláskor megjelenő erkölcsi-etikai problematika, a néphez-földhöz-nyelvhez kötődés állandó alap, központi tartalom maradt ebben a költészetben. Eddigi legmagasabb szintű összegezése a Csoma Sándor naplójában valósult meg, ebben a személyszimbolikára épülő költeményben, melyben egy életút függvényében fejeződik ki ez a mély mondanivaló. (A poéma Magyar előző kötetéből ismert már, így itt csak utalunk rá.)

A Kötések e bűvös hármas kötődés kifejezésének továbbgyűrűzését bizonyítja, ami szándéknak a legnemesebb. Magyarai számára lényeges etikai-eszmei kérdések megfogalmazását tartja önmaga mértékének.

A Csoma Sándor naplója után viszont tovább kell lépnie, s nem megmaradnia változatlan fogantatású versüzenettel. Forrás-kötetét magasan meghaladta a külön is megjelent Kőrösi-poéma, most viszont olvasói várják, szárnyalja túl a Kötéseket, mely csak felvillantotta a további „út“ lehetőségét, előzetese egy fennhangon megírt új kötetnek.

Lengyel Ferenc

TRAVAUX SUR LES SYSTEMES DE SIGNES

Francia olvasóik számára tíz év (1964—1974) közleményanyagából válogattak össze reprezentatív tanulmánykötetet J. M. Lotman és B. Uspenszkij, a tartui szemiotikai iskola vezető képviselői. A kultúra szemiotikája, művészetszemiotika, irodalmi szövegek struktúrája és általános szemiotika kérdéskörök köré csoportosított tanulmányok nemcsak a Szovjetunióban folyó kutatások sajátos, szövegjelentéstani irányát jelzik, hanem az igen erős kötődést az orosz tudományos hagyományokhoz is, ugyanakkor e kutatások a szemiotikának a mai szovjet kultúrában betöltött fontos helyére is rámutatnak.

Több tanulmány a mitikus és irodalmi szövegek sajátosságát vizsgálja az egyetemes szemiotikai opozíciók (félelem—szégyen, látható—láthatatlan, jobb—bal, kezdet—vég) szempontjából. Mások általánosabb kérdésekkel foglalkoznak: az első történelmi leírások kozmológiai forrásaival (V. Toporov), a késő középkor szimbolikájának általános jellegével (Sz. Averincev), a film jelstruktúrájával (V. Ivanov) stb. Általánosító jellegüknél fogva most mégis a tartui iskola vezéregyéniségeinek szövegeiből idézünk olyan részleteket, amelyek a hazai nyelvészeti, történelmi és filozófiai érdeklődésű olvasó kritikai figyelmére érdemesek.

Lotman és Uspenszkij közös tanulmányának (*Mitosz—Név—Kultúra*) egyik következtetése: „a mítosz és a név természetükből adódóan közvetlenül össze vannak kapcsolva. Bizonyos módon bármelyiket meghatározhatja a másik, egyik visszavezethető a másikra; a mítosz megszemélyesít (megnevez), a név mitológikus. Ebből kiindulva a tulajdonnevek rendszerét nem tekinthetjük pusztán a természetes nyelv egy kategóriájának, hanem ezt a természetes nyelv speciális mitológikus rétegének kell tartanunk.“

B. Uspenszkij *Historia sub specie semioticae* című tanulmányában az I. Péter korabeli Oroszország társadalmi konfliktusait vizsgálja, és e konfliktusok bizonyos megnyilvánulásainak (erőszakos szakáll-levágás, a viselet megváltoztatása) leírására új elméleti szempontokat vezet be: „Szemiotikai szemszögből a történelmi folyamat kommunikációs folyamat, amelyben az új információözőn egy társadalmi címzett (szubjektum) részéről válaszreakciókat feltételez. Ez esetben a kód szerepét egy »nyelv« tölti be, amely meghatározza mind a valóságos, mind a lehetséges események bizonyos módon való érzékelését abban a történelmi-kulturális szövegekörnyezetben, amelyben működik. Így az események jelentést kapnak: szövegeket elolvassa a címzett. Tehát elmondható, hogy elemi szinten a történelmi folyamat új »mondatok« alkotásaként jelentkeznek; az adott »nyelven« megfogalmazott »mondatokat« olvassa el a címzett. Ez a nyelv egyszerűt egységesíti a címzetteket, közöttük egyfajta kommunikáció feltételeit teremt meg egy, az eseményeknek megfelelő reakcióra. Másrészt ez a nyelv megszervezi magát az információt, meghatározva mind a jellemző események kiválasztását, mind a köztük levő pontos kapcsolat megjelölését: minden úgy történik, mintha az, amit nem írtak le ezen a »nyelven«, lényegtelen volna a társadalmi címzett számára, és annak látóköréből egyszerűen kiesnék.“

Pjatyigorszkij tanulmánya (*A szemiotika néhány elméleti premisszája*) a jel ontológiai helyére, státusára vonatkozóan dolgoz ki rugalmas filozófiai álláspontot, amely elkerüli mind a jelet objektív valóságténynek tekintő objektivista, mind azt a jelhelyzet szubjektumától függőnek tekintő pragmatista-behaviorista álláspontok szélsőségeit: „Ha a szemiotikát olyan tudományos módszernek tekintjük, amely intuitíven épült fel, és empirikus eseményekre alkalmazható, központi fogalma nem a »szemiotikai rendszer« lesz, sem a »jel«, hanem a »szemioticitás«. De a szemioticitás nem elsődleges fogalma a szemiotikának, hanem egy meghatározott tulajdonság absztrakciója; absztrakciója a jellel válasz-képességeknek; absztrakciója annak a képességeknek, hogy egy dolog egy más dolog jele lehet valahol és valaki számára. Úgy gondolom, hogy ez a képesség »a dolgok immanens képessége«, és független azoknak a pszichológiai jellemzőitől, akik a jeleket használják, független a személyközi kommunikáció jellegzetességeitől is.“ (PUF. Paris, 1976.)

E. P.

HENRY DE MORANT: AZ IPARMŰVESZET TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

A párizsi Hachette kiadónál 1970-ben megjelent alapvető kézikönyv fordítása nagy úrt pótol, mégpedig olyan szakterületen, amelybe mindenki naponta beleütközik, amely immár elválaszthatatlan életünkötől. A francia szerző ugyanis iparművészetben jóval tágabb jelenséget ért, mint a hagyományos tudat alapján képzelhető: vizsgálati körébe vonja az építészetet, az „alkalmazott festészetet”, vagyis a freskót, sőt a népművészetet is; és a rengeteg — jó minőségű — fekete-fehér és színes reprodukciót tartalmazó kötet végén (pontosabban a legnevesebb iparművész kislekikona előtt) a Gérald Gassiot-Talabot írta izgalmas fejezetet találjuk, *A design és a mai irányzatok* címmel.

Henry de Morant így határozza meg tárgyát: „Az iparművészet, amelyet a világ sok nyelvén díszítőművészetnek is neveznek, életünk keretének ez a lényeges eleme a legkülönbözőbb technikákat alkalmazza tárgyak és építészeti elemek dekoratív kialakítására. Ez a díszítés azonban sohasem önmagáért való, hanem a hasznosnak és a szépnek az egysége: elsődrendű a hasznosság, a szépség csak utána következik. Az iparművészek mindenekelőtt kézművesmesterek.” Az iparművészet szerepét részben (Gassiot-Talabot szerint egészen?) átvevő *design* etimológiai meghatározásaként pedig ezt olvassuk: „Tartalmi összetettsége már a megajzolást és elrendezést jelentő latin »designare« igében is benne rejlik. Összetett jelentése van magának az angol szónak is: rajz, illetve rendeltetés. Így azután a design minden más elnevezésnél jobban fedi azt a tevékenységet, amely a következő tényezőkből áll: meghatározni egy tárgy rendeltetését, és megtervezni a létrehozásához szükséges folyamatok összességét formai, elméleti és gyakorlati vonatkozásban. Természetesen a tárgy funkcionálásával kapcsolatos problémák megoldása a mérnök feladata. A *designer* (formatervező művész) szerepe ott kezdődik, amikor meg kell határozni a részek elrendezését, kapcsolódását és a tárgy alakját, hogy a rendeltetés szerinti pontos működéssel eredeti, praktikus és szép formai megoldás párosuljon. Tehát érzékenynek kell lennie a művészeti áramlatok felől érkező hatások iránt, alá kell vetnie magát a mérnök által megoldandó feladatoknak, figyelembe kell vennie a közönség reakcióit, amelyeket a kereskedelmi szakemberek közvetítenek számára, végül pedig tudatában kell lennie, hogy mit követel a rentabilitás, őrizkedve persze attól, hogy a profithajszra rabjává legyen. Ő tervezi a formákat, és a maga helyén ő képviseli az esztétikum szempontjait, ugyanakkor nem engedheti meg magának azt a fajta szabadságot vagy öncélúságot, amellyel a kézműves módszerekkel dolgozó kortárs iparművészek kezelik a formát. A designernek részt kell tudnia venni a gyártás valamennyi fázisában, órá vár az összehangolás összetett feladata. Ezt a szerepét csak a legutóbbi néhány évben ismerték el.”

A könyv tekintélyesebb része azonban nem a jelent próbálja törvénybe foglalni, hanem az emberi művelődéstörténetet tekinti át a barlangrajzoktól Picasso vázáiig, előbb a földrajzi megoszlást (egy-egy kultúrkört) követve, majd művészettörténeti korszakok szerint, a román kortól a klasszicizmusig. Hatalmas anyagban segít eligazítani, noha a magyar kiadás előszava joggal hiányolja a több kelet-európai példát, és szóvá teszi a szerző Nyugat-Európa-centrikus, illetve franciacentrikus szemléletét. (*Corvina. Budapest, 1976.*)

K. L.

ANTAL LÁSZLÓ: A TARTALOMELEMZÉS ALAPJAI

Régi igazság, hogy „a sorok között is lehet olvasni”. Ole R. Holsti *Tartalomelemzés a társadalomtudományokban és a humaniorákban* (Reading, 1969) című alapvető kézikönyve óta Antal László munkája a legsikerültebb bevezetés a vizsgálatok eme új interdiszciplináris területére, s egyben rendszeres gyakorlati útmutatás mindazok számára, akik e módszer alkalmazásával kísérleteznek a szociológiában, politikatudományban, pszichiátriában, néprajzban vagy akár a történelem- és irodalomtudományban is. Mi a tartalomelemzés?

„Ha egy fiatalember társaságban túl sokat beszél egy fiatal lányról, minduntalan emlegeti, szóba hozza, érdeklődik utána stb., akkor a társaság tagjai — esetleg csak magukban — előbb-utóbb megállapítanak valamit. Egyesek csak az érdeklődés tényét — ez közvetlenül is »mérhető« az említések számával —, mások esetleg tovább mennek, és a nyilvánvaló, tehát manifesztálódó érdeklődésen túl egy következtetést, ún. inferenciát is megkockáztatnak. Hogy ez a következtetés ebben az esetben kb. mi lehet, azt mindannyian sejtjük, ezért ezt az ártatlan hasonlatot tovább nem folytatjuk. Egy dolog azonban bizonyos: bár-

milyen jámbor példával éltünk is, voltaképpen minden megvolt benne, ami a társadalomelemzés lényegének a megértéséhez kell. A fiatalember volt a forrás, a beszédmegnyilatkozásai képezték a szövegeket, e szövegek egy sajátosága — egy női név minduntalan visszatérése — képezte a kódolás sajátos módját, s a törvényszerűen visszatérő szövegtulajdonság alapján a tartalom elemzői, vagyis a társaság tagjai egy következtetést vontak le. Úgy is mondhatnánk: »kiolvastak« valamit a fiatalember közleményeiből, ami azonban nyíltan nem volt benne, sőt amit a kérdéses fiatalember esetleg még önmaga számára sem tudatosított. Ez a körülmény egy rendkívül fontos lehetőségre utal — nevezetesen arra, hogy egy forrás közleményei, üzenetei olyan kódolási sajátosságokat is tartalmazhatnak, amelyekről esetleg magának a forrásnak sincsen tudomása. Ezzel a helyzettel kell tipikus módon szembenéznie a pszichiátriai tartalomelemzésnek, hisz a lelkiileg sérült beteg nyilvánvalóan nincs tudatában üzeneteinek, közleményeinek a jellegzetes kódolási sajátosságaival, ugyanakkor a vizsgáló orvos, a pszichiáter számára ezek a megnyilatkozások sokat vagy mindent elárulnak a betegség természetéről, előrehaladottsági fokáról, okáról stb. [...]

Eltekintve e korai kezdettől, a tartalomelemzés jórészt a sajtókutatással kapcsolódott össze, s jelentékenyebb mértékben a századforduló táján bontakozott ki, Amerikában. [...]

Amint a sajtó mellett megjelent a film és a rádió, ezek elemzése is elkezdődött. [...] A televízió megjelenése óta virágzik a tévéműsorok tartalomelemzése is, gyakoriak az olyan tematizált vizsgálatok, mint pl. »erőszak a televízióban«. Egy amerikai felmérés ennek kapcsán számba vette, hogy átlagosan hány erőszakos cselekmény esik egy tévéjátékra, ebből mennyi a tragikus (végzetes), mennyi a nem tragikus kimenetelű, kik az elkövetők (»eredeti« fehér amerikaiak, bevándorolt fehérek, néger amerikaiak), mi a büntetésük, továbbá kik az áldozatok, s ezek szintén hogyan oszlanak meg a fentebbi etnikai kategória között. Kiderült például, hogy a tragikus kimenetelű erőszakos cselekményt (tehát gyilkosságot) elkövető fehérek sokkal kisebb arányban bűnhődnek meg tettükért, mint a hasonló cselekményt elkövető négerék. Az ilyen eredmények kitűnő alkalmat adnak további szociológiai vizsgálatokhoz.“

A tartalom elemzésében nagy jelentősége lehet a szimbólumok kontingen-ciájának, azaz együttellőfordulásának:

„Ahelyett, hogy csak azt vizsgálnánk, ez vagy az a szimbólum ebben vagy abban a szövegben hányszor fordul elő, ma rendszerint a szimbólumok kapcsolatára, együttellőfordulására is tekintettel vagyunk. Ezek az együttellőfordulások általában többet mondanak, mint a puszta gyakoriságok.

A kontingencia-elemzés egyik korai példája volt az az analízis, aminek még a háború idején a hírhedt német propagandaminiszter, Goebbel beszédeit vetették alá. A tartalomelemzők észrevették, hogy Goebbel beszédeiben az olaszok mindig a nehézségek, problémák, bajok közelében fordulnak elő. Persze, nyíltan Goebbel soha nem mondott rosszat az olaszokról, hisz Olaszország szövetségese volt a hitleri Németországnak. Esetleg a megállapítás így jelent meg a szövegben: »Nem tagadjuk, hogy a keleti fronton súlyos problémákkal állunk szemben, de szövetségeseink, mindenekelőtt Olaszország segítségével azokon is erőt veszünk majd.« Nos, a propaganda-elemzők arra a következtetésre jutottak, hogy az olaszoknak, illetve Olaszországnak ez a gyakori említése a bajok, kudarcok, problémák közelében nem lehet véletlen. Feltételezték, ez az együttellőfordulás arra megy vissza, hogy Goebbel és a német vezetés elégedetlen az olasz segítséggel. A háború után, amikor előkerültek Goebbel bizalmas naplói, ez a feltevés utólagosan meggyőző bizonyítást nyert. Mert naplójában Goebbel a legélesebben szidalmazta az olaszokat, amiért »nem veszik ki részüket a háborúból«, »mindent a németektől várnak« stb.“ (Magvető, Budapest, 1976.)

A. J.

GEORGE GAMOV: TOMPKINS ÚR KALANDJA A FIZIKÁVAL

Mind a kutató, mind az elméleti fizikusnak erkölcsi kötelessége a társadalmat a fizika fontosabb problémáiról tájékoztatni, már csak abból kiindulva is, hogy ez a tudományág az utóbbi három évszázad alatt milyen radikálisan megváltoztatta a természetről alkotott szemléletünket. Hát még ha hozzávesszük, hogy a fizika ma — nagyhatalom.

G. Gamow, a tudománynépszerűsítés Kalinga-díjas bajnoka és a fizika kiváló művelője, nem egy könyvében hozza életközelsébe a tudományág mai égető problémáit; bemutatja korunk jeles fizikusait és azok műhelyeit, amelyekben az újabb felfedezések „születnek“. Egyébként az idézőjel el is hagyható, hiszen Gamow

minden egyes könyvében úgy ír a fizikáról, mintha a tudományág *élettrajzát* írná meg. A közelmúltban nálunk is megjelent, éppoly szórakoztató, mint „komoly” könyve — *Tompkins úr kalandja a fizikával* — a kozmológia, az atom- és az atommagszerkezet, az elemi részecskék stb. világában megfigyelt „furcsa” jelenségeket mutatja be az érdeklődő olvasónak. A könyv hőse, Tompkins úr olyan álomvilágban él, amelyben a közvetlen észlelés számára hozzáférhetetlen jelenségek hatalmasra nagyított arányban érvényesülnek, s így a mindennapi élet eseményeiben is könnyen megfigyelhetőkké válnak. A szakember élvezettel, a nem szakember amellet sok tanulsággal is olvassa a szellemesen illusztrált könyvet, a középiskolai fizikatanár pedig nagy segítséget lel benne ahhoz, hogy érdekesse tegye „száraz” óráit. Ime, egy rövid részlet a mondottak példázására: „... Miután a professzor és Sir Richard a puskáival fölmászott az elefánt hátára erősített kosárba, és Tompkins úr elefántvezetői új minőségében helyet foglalt az elefánt nyakán, egyik kezében szorongatva a szöges végű botot, elindultak a titokzatos őserdő felé.

A városi emberek azt mondták neki, hogy mintegy egy órába telik, amíg odaérnek, és Tompkins úr, miközben egyensúlyozni próbált az elefánt fülei között, elhatározta, hogy kihasználja az időt, és a professzortól tovább tanul a kvantumjelenségekről.

— Legyen szíves, mondja meg nekem — fordult a professzorhoz —, miért viselkednek a kis tömegű testek ilyen furcsán, és mi a mindennapi jelentése annak a kvantumállandónak, amelyet ön állandóan emleget?

— Ó, nem is olyan nehéz megérteni. A tárgyaknak az a furcsa viselkedése, amelyet a kvantumvilágban tapasztalni lehet, pusztán annak a ténynek a következménye, hogy ön nézi őket.

— Olyan félénkek? — mosolygott Tompkins úr.

— Félénk? Ez nem megfelelő szó — mondta a professzor ridegen. — A lényeg azonban az, hogy miközben ön megfigyeli a mozgást, szükségképpen zavarja is azt. Tulajdonképpen amikor valamit megtudunk a test mozgásáról, ez azt jelenti, hogy a mozgó test hat érzékszerveinkre vagy arra az eszközre, amivel észleljük. A hatás és ellenhatás egyenlőségéből arra kell következtetnünk, hogy mérőeszközünk is hatott a testre, és úgyszólván »elrontotta« annak a mozgását, határozatlanságot vitt be a helyzetébe és a sebességébe.

— Nos — mondta Tompkins úr —, ha megérintettem volna az ujjaimmal azt a biliárdgolyót a biliárdteremben, nyilván, megzavartam volna a mozgását. De csak ránéztem; már ez is zavarja?

— Persze, hogy zavarja. Sötétben nem látja a golyót, de ha fényt gyűjt, a golyóról visszaverődő fénysugarak, amelyek láthatóvá teszik, hatnak a golyóra — ezt fénynyomásnak nevezzük —, és »elrontják a mozgását«.

— És ha nagyon finom, érzékeny eszközöket használok, nem tehetem eszközeim hatását a mozgó testre oly kicsivé, hogy elhanyagolható legyen?

— Így gondoltuk a klasszikus fizikában, mielőtt felfedezték a kvantumhatást. E század elején azonban világossá vált, hogy valamely tárgyra gyakorolt hatást nem lehet bizonyos korlát alá csökkenteni, ezt a korlátot nevezzük kvantumállandónak, és általában h -val jelöljük. A rendes világban a hatáskvantum nagyon kicsi; szokásos egységekben a tizedesvessző után huszonhat nulla áll az első más számjegy előtt, és csak olyan könnyű részecskéknél fontos, mint az elektronok, mert ezekre nagyon kicsi tömegük miatt nagyon kicsi hatások is befolyással vannak. A kvantumőserdőben, amelyhez most közeledünk, a kvantumhatás nagyon nagy. Durva világ ez, ahol szelíd működés nem lehetséges. Ha valaki ilyen világban meg akar simogatni egy kismacsokát, az vagy nem érez semmit, vagy az első cirógatási kvantumtól eltörik a nyaka.

— Mindezt értem — mondta Tompkins úr elgondolkozva —, de ha senki sem nézi őket, akkor a tárgyak megfelelően viselkednek, úgy értem, ahogyan gondolkodásunkban megszoktuk?

— Ha senki sem nézi — mondta a professzor —, senki sem tudhatja, hogyan viselkednek, és így az ön kérdésének fizikailag nincs értelme.

— Jó, jó — kiáltotta Tompkins úr —, ez nekem már filozófiának tűnik!

— Nevezheti filozófiának, ha akarja — a professzor láthatóan megsértődött —, de valóban ez a modern fizika alapvető elve. A modern fizikus számára csak az úgynevezett »megfigyelhető« (vagyis elvileg megfigyelhető) tulajdonságoknak van jelentősége, és az egész modern fizika azok kölcsönös összefüggésein alapszik. Az olyan dolgok, amelyeket nem lehet megfigyelni, csak pusztá időtöltésre valók — semmiféle megszorítás nem korlátozza azok kitalálását, nem lehet ellenőrizni létezésüket vagy alkalmazni őket.“ (*Gondolat. Budapest, 1976.*)

S. S.